

ДО 80-РІЧЧЯ ВИДАТНОГО ВЧЕНОГО ТА ОРГАНІЗАТОРА ФАРМАЦІЇ ОЛЕКСАНДРА ОЛЕКСАНДРОВИЧА ЦУРКАНА

DOI: 10.32352/0367-3057.3-4.18.01

До 80-річчя видатного вченого та організатора фармації професора Цуркана Олександра Олександровича, доктора фармацевтичних наук, академіка Міжнародної Академії інформатизації, нагородженого знаками «Изобретатель СССР» та «Отличник здравоохранения СССР»

14 липня 2018 р. виповнилося 80 років із дня народження колишнього завідувача Державної лабораторії з контролю якості лікарських засобів ДУ «Інститут фармакології та токсикології НАМН України», головного редактора «Фармацевтичного журналу», професора кафедри біоорганічної, біологічної та фармацевтичної хімії Національного

медичного університету імені О. О. Богомольця.

О. О. Цуркан народився в Луганській області в сім'ї службовців шахти. Школу закінчив із золотою медаллю в смт. Кодима Одеської області.

Вся діяльність Цуркана О. О. пов'язана зі служінням фармації, починаючи зі вступу на військово-фармацевтичний факультет Харківського фармацевтичного інституту. Суспільна потреба в фармацевтичних працівниках для нього була надзвичайно важливим фактором у виборі професії, оскільки двоюрідний брат Цуркан В. М. керував на той час аптекою, а мати часто хворіла. Лікарське забезпечення на той період давало можливість усвідомлювати місце фармації у суспільстві та її зв'язок із лікувальним процесом.

Навчання на військово-фармацевтичному факультеті супроводжувалося знайомством із великою кількістю неординарних особистостей – командиром курсу полковником Михайловим Віктором Івановичем, старшим лейтенантом Єгоровим Борисом Павловичем – командиром взводу. Останній із часом очолив аптечну службу столиці України і створив ефективну модель організації лікарського забезпечення населення та лікувально-профілактичних закладів, яка була визнана кращою на той час у СРСР.

Сутністю діяльності аптек того періоду була не торгівля ліками, а, передусім, виготовлення різних лікарських форм та забезпечення лікувального процесу в амбулаторних та стаціонарних умовах, а також за рецептами населення. Це забезпечувалося дуже цікавим і різноманітним по складу дисциплін навчанням на фармацевтичних факультетах, яких було мало.

Після розформування військово-фармацевтичного факультету (1957 р.) більшість слухачів закінчували фармацевтичні факультети різних закладів Союзу. Багато з них завдяки своїм знанням та таланту зробили прорив у різних напрямках розвитку фармації. Серед них видатними докторами наук стали Башура Г., Борзунов Є., Гелла Е., Георгієвський В., Дадалі В., Денисов М., Казарінов М., Ковальов І., Литвиненко В., Оридорога В., Сенніков Г., Спіридонов В., Тимофеев Н., Царенков В., Цуркан О. та інші.

В Одеському фармацевтичному інституті продовжили навчання Ліптуга М., Пидірко О. та Цуркан О. Вони активно включилися в життя інституту – вели експери-

менти у наукових студентських гуртках при кафедрах та в інститутському Ботанічному саду. Приймали участь у суботниках по озелененню Одеси, уберіжжя Чорного моря, підтримці території Інституту та гуртожитків. Активна та відповідальна участь у громадському житті Інституту зумовила вибори Цуркана О. комсоргом курсу. Людяність, доброзичливість, щире звернення Цуркана О. до друзів забезпечували атмосферу духовності та відповідальності у виконанні завдань керівництва Інституту.

Найважливішим завданням по забезпеченню країни хлібом для Цуркана О. було те, що його призначили комсоргом цілинного загону інституту. Формування загону вимагало багато енергії та часу на підготовку бажаючих із різних курсів. Треба було передбачити різні умови під час спілкування з загонами інших інститутів Одеси. Співрозмови з окремими бажаючими, особливо відмову окремим бажаючим, допомагали проводити члени парткому інституту. Було підготовлено емблеми, лозунги, пісні, що мали б відрізнити фармацевтичний загін, який розташували у вагоні разом зі студентами Технологічного інституту харчової промисловості.

У 1959 р. Одеський фармацевтичний інститут переведено до Запоріжжя для підготовки фармацевтичних кадрів та поліпшення лікарського забезпечення Півдня України. У житті О. Цуркана це був період усвідомлення та пізнання історичної місії фармації у суспільстві, її спорідненості з лікувальним процесом, її ролі і місця в системі охорони здоров'я. Під час серпневих канікул студентів відізнали на допомогу по переведенню Інституту до Запоріжжя. Цуркана О. керівництво Інституту призначило відповідальним за навантаження та відправку автопоїздів з інститутським майном. Це завдання вимагало від О. Цуркана надзвичайної енергії, численних ідей у вирішенні непередбачених обставин, мобільності й результативності кожного дня. Звичайно, важка фізична праця в умовах дефіциту часу та відчуття важливості та відповідальності за збереження апаратури, посуду, меблів вимагали витримки, доброзичливості у взаємовідносинах із товаришами і водіями.

Після закінчення Інституту з відзнакою у 1960 р. О. Цуркана було рекомендовано для викладацької роботи на кафедрі фармацевтичної хімії з урахуванням результатів науково-дослідної роботи в студентському гуртку під керівництвом кандидата фармацевтичних наук Олексі Федотовича Павленка. Для роботи в Інституті на інших кафедрах було залишено Курціна Т., Мазура І., Пономаря В., Ткаченка А. Крім того, О. Цуркана було призначено на суспільно відповідальну роботу – керівником Добровільної народної дружини Інституту. Це вимагало певного часу та ще й було небезпечним. Свою енергію, численні ідеї і поради він вносив до кожної групи товаришів, які виходили на вартування й мали забезпечувати порядок у районі Інституту і гуртожитків. Найважчим і найвідповідальнішим було гарантувати безпечність діл, оскільки «одеситки» привертали велику увагу хлопців з оточуючих гуртожитків промислових підприємств Правого берега. Іноді самого О. Цуркана супроводжував асистент кафедри технології ліків О. Тихонов зі стартовим пістолетом, а мешкав він зі співучою дружиною Галею поряд у гуртожитку. В цьому самому році О. Цуркан одружився з однією з найкращих випускниць Т. Шпак, яку було рекомендовано до аспірантури та для викладацької роботи в інституті.

Через рік у зв'язку з сімейними обставинами О. Цуркан прийняв запрошення Інституту органічної хімії на впровадження виробництва синтетичного ментолу в м. Умань – це батьківщина дружини. В той час у Союзі виник дефіцит субстанції ментолу і необхідно було терміново впровадити вітчизняне виробництво під контролем члена Політбюро ЦК КПРС А. І. Мікояна. За півтора роки праці начальником цеху синтетичного ментолу було завершено впровадження виробництва ментолу для по-

треб усієї країни. В цей період народився син Сергій, який у подальшому став кандидатом фармацевтичних наук.

Для прискорення розвитку промисловості в Черкаській області створювався раднаргосп, промисловий відділ якого було запропоновано очолити О. Цуркану. Але оскільки ідея створення раднаргоспу не була завершена, то у нього з'явилася можливість вступити до аспірантури Ленінградського хіміко-фармацевтичного інституту за спеціальністю «фармацевтична хімія» та надолужити втрату аспірантури в Києві та Львові. Дисертацію було своєчасно захищено під керівництвом проф. Халецького А. М. Надійшли запрошення на розподіл О. Цуркана на роботу від Президента АН Молдовської СРР та від дирекції КНДІ фармакології та токсикології за підписом академіка Родіонова, оскільки наукова тематика дисертації співпадала по об'єктам дослідження. Іще 2 запрошення надійшли з нещодавно відкритих фармацевтичних факультетів Курська та Рязані. Останнє було найбільш реальним щодо терміну одержання житла, за умови, що дружину, яка закінчувала дисертацію на кафедрі аналітичної хімії ЛХФІ, буде направлено міністерством на факультет у Рязань. Ректор А. О. Нікулін виконав свою обіцянку – двокімнатну квартиру було надано за 2 місяці. Новий факультет створювався з великими труднощами – правда ремонт та обладнання приміщень робили так, як того вимагали потреби.

Для забезпечення навчального процесу необхідно було обґрунтувати на роки вперед обсяги обладнання: лабораторних меблів, витяжних шаф, посуду, реактивів, приладів тощо. Особливістю навчальної та методичної роботи була необхідність чітко вносити специфіку з викладання загальних предметів залежно від факультету. По ходу навчального процесу всі лабораторні заняття супроводжувались створенням методичних матеріалів для студентів та викладачів, серед останніх практично не було провізорів. Формування Цуркана О. О. як викладача вищого навчального закладу, педагога і методиста, включає його первинний досвід викладацької роботи після закінчення ВНЗ, навчання в аспірантурі в одному з провідних вищих навчальних закладів фармацевтичного профілю, підготовку самостійних оригінальних курсів для студентів 3, 4, 5 курсів по фармації та методичного супроводу інновацій в навчальному процесі, який визнано на вищому організаційно-методичному рівні Союзу. Кафедра фармацевтичної хімії Рязанського медичного інституту була довгий час базовою кафедрою Республіканського методкабінету Росії.

Рязань не забували з перевірками комісії Міністерства охорони здоров'я Росії та МОЗ СРСР. Їх зауваження сприймали конструктивно та по-робочому. Це тільки сприяло розвитку та затвердженню факультету. Багатогранність діяльності потребувала творчого підходу, ініціативності та ефективного менеджменту. Треба було створювати поряд із столичним фармацевтичним факультетом сучасну матеріально-технічну базу підготовки фармацевтичних кадрів, не викликаючи конкуренції.

За 2 роки було створено міжфакультетську кафедру аналітичної і загальної хімії, а також кафедру фармацевтичної хімії фармацевтичного факультету.

Постали питання про планування кандидатських і докторських дисертацій для підготовки кадрів на факультеті, який розвивався, оскільки набори зростали конкурентно. Цуркан О. О. завжди знаходився на вершині найновітніших ідей у розвитку фармації і сам був генератором прогресивних ідей як у навчальному процесі, так і серед практичних працівників Рязані та області. Він був членом фармацевтичного товариства, знаходив талановитих людей і разом із ними розпочинав реалізацію цих ідей, досягаючи успіху. Постійно приймав участь в атестації аптек та їх працівників, готуючи бази для практики студентів. Досягнення в розвитку факультету та природ-

ний дипломатичний хист, людські якості дали можливість встановити ділові і дружні контакти з працівниками Союзних та республіканських органів та факультетів. Його було залучено до Методичної комісії Російської федерації по фармації, яку очолювала проф. Тольцман Т. І., а згодом Цуркан О. О.

Доби не вистачало для впровадження своїх ідей та розробок, що не увійшли до кандидатської дисертації, а їх треба було забезпечити реактивами, приладами, затвердженими планами, які необхідно було вчасно складати та виконувати. Ідеї застосовувались у схемах синтезу, а працюючи особисто в лабораторії, Цуркан О. О. напрацював вихідні та проміжні речовини, які використовувались у подальших синтезах. Одночасно він передав навички техніки безпеки співробітникам та допитливим студентам. У цей час було розроблено багато різних напрямів у синтезі речовин, структура яких зумовлювала можливу наявність фармакологічної дії.

До досліджень долучалися однодумці та найбільш зацікавлені в науковій роботі співробітники кафедри. Першою була запланована дисертація асистенту-провізору В. І. Єфременко. Вона включала експеримент по синтезу понад 50-ти нових сполук при сумісному керівництві Цуркана О. О. з львівським доктором фармацевтичних наук Туркевичем Б. М. Ця дисертація була успішно захищена в 1974 р. після експертизи на кафедрі фармації Запорізького фармацевтичного факультету. Звідси почалися дослідження алкілмеркаптотриазолів та впровадження проф. І. А. Мазуром з учнями похідних тіотриазоліну.

У 1977 р. під вищезазначеним керівництвом була завершена та захищена дисертація В. В. Грошевим. Він став спеціалістом по синтезу сполук селеноорганічної природи з антигрибковою та антибактеріальною дією. Подальші дослідження проводили в тісному контакті з професорами Халецьким А. М., Молдавером Б. Л., Туркевичем М. М., проф. Зіменковським Б. С., проф. Чернихом В. П.

Згодом було відкрито аспірантуру для випускників-дипломників, які здобуті під час роботи в наукових гуртках навички використовували для успішного закінчення у необхідний термін дисертаційних досліджень (Платонова Н. О. (1979 р.), Громова З. Ф. (1981 р.) та Комаров В. М. (1988р.)).

Після захисту Цурканом О. О. (1981 р.) докторської дисертації його ввели у Методичну комісію СРСР по викладанню фармацевтичних дисциплін. А згодом він став головою секції по фармацевтичній хімії. Це дало можливість переймати досвід практично на всіх факультетах Союзу та мати сміливість брати на себе відповідальність за впровадження самих нових досягнень не тільки в Рязані, а й на інших факультетах Союзу.

Після виконання дисертаційних робіт у цільовій аспірантурі успішно захистилися Попова З. І. (1979 р.), Левшин І. Б. (1981 р.), Григор'єва І. В. (1986 р.), Берегових Г. В. (1989 р.).

Виконали та захистили дисертаційні дослідження під керівництвом проф. Цуркана О. О. випускники, що залишилися працювати на кафедрах фармацевтичного факультету – Кубасова Л. В. (1989 р.), Кулешова Л. Ю. (1997 р.), Фролова М. А. (1997 р.), Афанасьєв С. В. (1998 р.).

При спільному керівництві Цуркана О. О. з ректором Рязанського медінституту проф. Строевим Є. О. успішно захистив докторську дисертацію завідувач кафедри фармацевтичної хімії Кемеровського медичного інституту П. В. Кузнецов.

Деякі з останніх робіт захищалися після від'їзду Цуркана О. О. до Києва, коли Цуркан О. О. вже працював на посаді начальника Управління науки і техніки Держкоммедбіопрому України.

Переїзд до Києва був привабливим, хоча і з втратою майбутньої пенсії. Найбільш значимим було для нього в цей час прийняти участь у збереженні і розвитку фармацевтичної промисловості України – для впровадження результатів випробувань численних біологічно активних речовин, одержаних в процесі виконання своїх наукових робіт та робіт учнів.

Проф. Цуркан О. О. очолив розроблення науково-технічної Програми розвитку фармацевтичної та мікробіологічної промисловості України. До вирішення проблем, що виникали, ним були залучені представники науки та виробництва, які були однодумцями.

Для виконання Програми необхідно було мати сучасну нормативно-технічну документацію. Було піднято питання про необхідність використання потенціалу вчених України для створення Державної фармакопеї України на базі існуючого Фармакопейного комітету під керівництвом В. П. Георгієвського. Вчені України з ентузіазмом підтримали цю ідею, та за короткий термін В. П. Георгієвським було організовано виконання її із залученням вчених не тільки Фармакопейного комітету.

Затвердження Програми Кабінетом міністрів України та Постанови про семирічний план розвитку фармацевтичної, медичної та мікробіологічної промисловості України дало можливість впровадити її в Україні та підтримати фармацевтичну галузь. Для розширення підготовки кадрів проф. Цуркан О. О. сприяв створенню фармацевтичних факультетів Медичного інституту Української асоціації народної медицини (МІ УАНМ), Національного медичного університету ім. О. О. Богомольця (НМУ ім. О. О. Богомольця) та біотехнологічних факультетів Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут» та Національного університету харчових технологій.

У зв'язку з реорганізацією системи управління медичною галуззю України, проф. Цуркана О. О. було запрошено директором КНДІ фармакології та токсикології проф. Стефановим О. В. на посаду завідувача Державної лабораторії з контролю якості лікарських засобів, яку було за період його діяльності радикально оновлено. На сьогодні Лабораторія є відомим, ефективно працюючим підрозділом, який здатен проводити аналіз ліків із використанням самих сучасних методів. Науковий напрям роботи Лабораторії відзначається нестандартними та інноваційними підходами щодо досліджень у галузі фітохімії, на основі яких розробляються нові рослинні лікарські засоби. О. О. Цуркан сформував свою наукову школу. При Лабораторії функціонує аспірантура. Захищені кандидатські дисертації: Колядич О. П. (2006 р.), Гудзенко А. В. (2008 р.), Бурмака О. В. (2010 р.), Гергель О. В. (2012 р.).

Завершені та успішно пройшли захист кандидатські дисертації Голембіовської О. І., Семенченко О. М., Ющишеної О. В. та докторська дисертація Гудзенка А. В. Виконуються дисертаційні дослідження Семенка О. В. Із моменту повернення в Україну і дотепер Олександр Олександрович продовжував свою педагогічну діяльність, читаючи курс фармацевтичної хімії чи окремі лекції в КМУ Української асоціації народної медицини та в Національному медичному університеті імені О. О. Богомольця.

Історія наукової школи Олександра Олександровича в 2018 р. поповнилася ще одним захистом дисертаційної роботи його учня – Деляна Є. П. Очевидною відмінністю цієї наукової роботи є її виконання у вже сформованому колі науковців-однодумців, учнів наукової школи О. О. Цуркана. Безумовно виконувати наукову роботу дещо легше, якщо є реальний приклад колег, які вже пройшли всі етапи захисту дисертації.

Абсолютно зрозуміло, що науковий керівник передає дисертанту кмітливість та мудрість. Однак Олександр Олександрович віддавав своїм дисертантам набагато

більше, ніж знання. Саме тому його учні після захисту продовжили свій науковий та творчий шлях. Так, Голембіовська О. І. через деякий час після захисту дисертації посіла гідне місце керівника Державної лабораторії з контролю якості лікарських засобів, Бурмака О. В. став керівником лабораторії фармацевтичного аналізу Державного експертного центру. Гудзенко А. В. очолив кафедру фармацевтичної хімії в університеті народної медицини. Делян Є. П. після нещодавнього захисту продовжує роботу в Державній лабораторії на посаді молодшого наукового співробітника.

У творчому доробку останніх років підготовлено низку рецензій на науково-методичні матеріали, посібник із фармацевтичної хімії «Аналіз лікарських речовин за функціональними групами» сумісно з працівниками кафедри біоорганічної, біологічної та фармацевтичної хімії НМУ ім. О. О. Богомольця, зав. кафедри проф. Ніженковською І. В. та доцентом Глушаченко О. О. За 50 років науково-дослідної роботи Цурканом О. О. опубліковано більш ніж 350 наукових робіт та затверджено 63 авторських свідоцтв та патентів.

Як колишній головний редактор «Фармацевтичного журналу», він доклав багато енергії та зусиль, спрямованих на виховання нового покоління фахівців фармації та підтримку становлення фармацевтичної науки в новій Україні.

Цей фаховий журнал формує наукову та громадську думку з основних питань розвитку фармації. Робота в журналі значно полегшувала проф. Цуркану О. О. експертизу матеріалів дисертаційних робіт як опонента від Вченої ради або експерта ВАК у двох каденціях.

Вітаємо фармацевтичну сім'ю Олександра Олександровича. Разом із дружиною вони виховали двох прекрасних синів та радіють онукам.

Численні співробітники та друзі знають Олександра Олександровича не лише як відомого вченого й організатора, але й як чуйну, доброзичливу, гідну поваги людину. Фармацевтична громадськість України щиро вітає ювіляра і зичить йому здоров'я, щастя, творчої наснаги, довгих років життя та подальших успіхів на фармацевтичній ниві.

*Фармацевтична спільнота України
Колектив ДУ «Інститут фармакології та токсикології НАМН України»
ДП «Державний експертний центр МОЗ України»
Редакційна колегія і редакційна рада «Фармацевтичного журналу»
Учні, колеги та друзі*